

Giedrius SUBAČIUS

STANDARTINĖ KALBA – VALDŽIOS NUOSAVYBĖ

Ne vienas žmogus norėtų, kad jo kalba taptų standartu visiems. Taip paprastai neatsitinka, nes tas nevienas nepajégia savo kalbinių įpročių primesti kitiems. Nepajégia, nors kartais ir bando paaiškinti: „negalima sakyti biškj, reik biskj“ (suprask, aš žinau geriau, tu mokykis iš manęs). Negaliu atsikratyti įspūdžio, kad tas, kuris nori pataisyti kaimyno kalbą, siekia primesti savo valdžią. Jei ne kokią kitą, tai bent psichologinę, leidžiančią demonstruoti pranašumą, tam tikru atžvilgiu valdyti kitą.

***

Standartas yra kalbos formų integracijos (vienodėjimo, vienodinimo) išraiška. Kalbos standartas priklauso nuo valdžios – nuo galios, kurią valdžia turi. Tik stipri valdžia pajégia primesti savo standartą. Standarto kūrimas ir palaikymas yra raštas, raštas yra lėšos: raštingumo, rašymo medžiagų, spaustuvų. Kotelį ar kompiuterį nusipirkti kainuoja, o kalbėti gali dyka.

Standartinių kalbų istorijos gali būti pasakojamos įvairiaip. (Standartinė kalba – visų pirma suvienodintos ortografijos ir morfologijos kalba.) Norėčiau pasižiūrėti į jas iš nuosavybės perspektyvos. Pagal nuosavybę kalbos standartus pirmiausia skirčiau į bažnytinės ar pasaulietinės valdžios. Bažnytinė ar pasaulietinė valdžia, kaip ir visos kitos pajégios valdžios, gali kurti, valdyti, turėti standartines kalbas.

Žinoma, kalbų skyrimas pagal priklausymą valdžiai nėra lingvistinis. Pa-

prastai visuomenė nebūdavo mokoma kalbos standarto suprasti kaip kurios nors valdžios įrankio (su tam tikromis išimtimis, pavyzdžiui, Renesanso vokiečių gotikinės ortografijos supriešinimas su lotyniška Popiežiaus antikva). Bet kuri valdžia savo kuriamą, valdomą, turimą standartą stengėsi universalinti, t.y. primesti visiems. Ideologijai skleisti reikalingos standartinės kalbos universalinimo pastangos nulėmė, kad ir dabar mokslo veikaluose dažnai nepastebimas valdžios ryšys su atsirančiais ar esamais standartais.

Standartinė kalba kaip nuosavybė papildavo iš vienos valdžios rankų į kitos. Štai Romos imperijoje lotynų kalbos standartą visų pirma kūrė ir formavo pasaulietinė valdžia. Jai sugriuvus, lotynų kalbos standartas buvo pasisavintas Krikščionių Bažnyčios ir padarytas savu. „Krikščionybė – knyginė religija“ (D. Gueenichas), jos neįsivaizduojame be savos standartinės kalbos. Merovingų vyskupai viduramžiais buvo įtakingesni už karalius. Per šimtmečius Katalikų Bažnyčia buvo galinga, valdė ne vieną valstybę ir lotynų kalbos standartą.

Viduramžiais ir Renesanso metu kilo ir stiprėjo įvairios Europos valstybės su pasaulietine valdžia. Stiprėdamos ėmė formuoti savo standartus – tik jau nebe lotynų kalbos, valdytos Katalikų Bažnyčios, o vernakuliarių (gimtųjų) kalbų. Atsirandantys vernakuliarių kalbų standartai ėmė konkuruoti su Katalikų Bažnyčios lotynų kalba.

Ortodoksinėje Europoje senovės Graikijos pasaulietinės valdžios kalba irgi pavirto religinės valdžios prižiūrimu standartu. Buvo sukurtas senosios slavų kalbos standartas, vadinamas bažnytine slavų kalba. Ilgainiui jam atsirado opozicija – Petro I laikais Rusijoje sukurtas civilinis (pasaulietinis) rusų kalbos raštas. Tas pasaulietinio standarto atsiradimas Rusijoje paskatino ir kitas ortodoksinės krikščionybės tautas, pavyzdžiui, bulgarus ir serbus, skolintis civilinius rusų rašmenis ir formuoti savo, ne bažnyčios kontroliuojamus standartus.

Prūsijos kunigaikščiai rėmė lietuvių kalbos standarto formavimą. Vokiečių reformacija su savo kalbos standartu buvo opozicija katalikų lotyniškajam. Gindami savąjį, leisdami kurti bažnytinis kitų kalbų standartus, Reformacijos ideologai pabrėžė savo lingvistinės politikos skirtumą nuo Katalikų Bažnyčios. Lietuviškas standartas Rytų Prūsijoje buvo ne pasaulietinis, bet bažnytinis. Kunigai ten rašė gramatikas, žodynus, redagavo įvairius lietuviškus tekstus – jų šlifuojami standartai tarnavo bažnyčiai. Tos gramatikos ar tekstai jokiū būdu nebuvo skirti Prūsijos valdžios valdininkams.

XVI amžiaus Lietuvoje Katalikų Bažnyčios standartas simboliškai prasideda Mikalojaus Daukšos Katekizmu (kitas tos pat Bažnyčios pradėtas standartas, siejamas su Konstantino Sirvydo, Jono Jaknavičiaus darbais, nunyko pačioje XVIII amžiaus pradžioje). Katalikų standartas tęsėsi ir XIX amžiuje.

Tai, kad Antanas Klementas žemaitiškai rašė vienaip, Dionizas Poška – kitaip, Simonas Daukantas – trečiaip, Simonas Stanevičius ar Jurgis Pliateris – dar kitaip – galima pavadinti ir jų individualia konkurencija su Katalikų Bažnyčios formuotu standartu – tuo metu vyskupas Arnulfas Giedraitis ir būrys žemaičių kunigų jautėsi katalikiškojo standarto tęsėjai. Tačiau pasauliečiai, neturėdami valdžios, tada nepajėgė sėkmingiau konkuruoti.

XIX amžiaus pabaigoje Rytų Prūsijos lietuvių kalbos standartas nei *Aušros* ar *Varpo* inteligentams, nei *Tėvynės sargo* katalikų kunigams tiesiogiai netiko. Bet tada jis buvo stipriausias, įtikinamiausias pavyzdys. Jis *Aušros* bei *Varpo* buvo paimtas kaip pagrindas, tik perdirtas, pritaikytas – pasisavintas. Nors *Aušra* bei *Varpas* jokios valdžios neturėjo, bet aišku, kad nepalankiomis istorinėmis sąlygomis valdžios idėjos brandinimas gali būti pradėtas būtent nuo savo kalbos standarto kūrimo. Dažnos kitos vėlyvosios XIX amžiaus standartinės kalbos (serbų, slovakų, estų) taip pat ėmė rasti dar neturėdamos valdžios. Kuriamų standartų kontekste – ženklinti valdžią. Tai atvirkščias, tarsi „nenatūralus“ modelis – sąmoningai kurti standartą kaip būsimos valdžios gairę. Pretenzijos į kalbos standartą – minties apie valdžią užuomina.

Dažnas Katalikų Bažnyčios kunigas XIX amžiaus pabaigoje buvo linkęs laikyti kunigo Kazimiero Jauniaus rašybos ir apskritai standarto, skirtingo nuo to, kurį diegė *Varpas*. Nesant valdžios, tiesiogiai besiremiančios *Varpo* standartu, Katalikų Bažnyčia kurį laiką jautėsi pakankamai galinga tvirtinti „savo“ kalbos standartą Jauniaus teorijos pagrindu. Tai matyti iš *Tėvynės sargo*, čikagiškio *Kataliko* laikraščio ir kt. Galų gale pasaulietinis lietuvių kalbos standartas nukonkuravo bažnytinį – ilgainiui ir Katalikų Bažnyčia jį priėmė.

Kalbant apie renesansinių ir vėlesnių laikų standartinių kalbų formavimąsi tiesiog aksiomiška yra pabrėžti

valdžios svarbą. Standartinės vernakuliarios kalbos dažnai kūrėsi kaip pasaulietinės valdžios įtvirtinimo priemonė, forma, rezultatas. Anglų, prancūzų, ispanų, lenkų ir kt. standartinių kalbų ištakos siejamos su tų laikų valdovų kanceliarijos raštų kalba, t.y. administracine pasaulietinės valstybės kalba.

Bažnytinių kalbos standartų gyvavimo ir valdymo principas buvo kitas nei pasaulietinių. Bažnyčios buvo tarptautinės, tad ir jų standartai tarptautiniai, o ne lokalūs, pavyzdžiui, lotynų ar bažnytinių slavų kalbos. Sekuliarios valdžios standartų ribos būdavo etniškesnės, todėl vernakuliarių kalbų standartai radosi mažesnėse teritorijose. Renesansas sukūrė stiprius individualistinius pasaulietinės valdžios kalbos standartus ir pradėjo marginalizuoti viduramžiais dominavusias universaliąsias bažnytines standartines kalbas.

Dabartiniame Vakarų pasaulyje dominuoja pasaulietinės, ne bažnytinės valdžios, tad vyrauja ir jų standartai. Po viduramžių Vakarų Europoje, po Petro I reformų Rusijoje bažnytinius standartus imta akivaizdžiai stumti į šalį. Tačiau ir įsivyravus pasaulietiniams standartams tam tikrais atvejais bažnytinių kalbos standartų gyvenimas nesibaigia. Pavyzdžiui, lietuviai liuteronai XX amžiaus tarpukario Klaipėdoje dar neretai rašė tradiciniu savo bažnyčios standartu, nors pasaulietinė standartinė kalba Lietuvoje jau buvo senokai nebekvestionuojamas faktas. Karaliaus Jokūbo Biblijos anglų kalbos veiksmažodžių galūnės ir šiandien yra išlaikytos senesnės negu standartinėje anglų kalboje. Angliškai kalbančių šalių gyventojai pripažįsta tokio išlikusio bažnyčios standarto teisę egzistuoti.

Akivaizdu, kad kalbos standartai yra kuo tiesiausiai susiję su galinga valdžia. Stiprių valdžių (kaip čia minėtos pasaulietinės ir bažnytinės) buvimas istorijoje visada leidžia tikėtis aptikti buvusias skirtingų kalbos standartų intencijas.

Dabartinė Lietuvos valdžia irgi turi savo standartinę kalbą. Oficialiai per

kalbos ir kitus įstatymus ji aiškiai deklaruoja, kad lietuvių kalbos standartas priklauso jai. Kad ji jį tvarko, juo rūpinasi, jį prižiūri – per valstybinę kalbos komisiją, per lietuvių kalbą tiriančias institucijas, per mokyklas, gimnazijas, universitetus.

Tačiau Lietuvos visuomenė, vartodama standartinę lietuvių kalbą, jaučia tam tikrų įtampų, skirtingai, pavyzdžiui, nuo vokiečių, lenkų ar prancūzų kalbos vartotojų. Nors Lietuvos valdžia ir valdo daugelį standartinę kalbą besirūpinančių institucijų, iš tų pačių institucijų susilaukia priekaištų, kad pati nesilaikanti standartinės kalbos normų. Skirtumas tarp valdžios vartojamo ir preskriptyvistų (taisančiųjų kalbininkų) reikalaujamo standarto yra pakankamai didelis, kad jo nepastebėtų nemaža dalis Lietuvos visuomenės. Preskriptyvistai deklaruoja standartą verifikuojantys tradicinėmis tarmėmis, t.y. gyvąja „tautos“ kalba, o valdžia kaltinama vartojanti „žargoną“. Tad nors teoriškai valdžia „valdo“ lietuvių standartinę kalbą, pati yra kaltinama jos normų nesilaikymu.

Tokia įtampa negali tęstis visada. Ilgesnę standartinės kalbos istoriją turinčios tautos tokios įtampos dažniausiai yra atsikračiusios. Bėgant dešimtmečiams ir Lietuvoje toks skirtumas turėtų po truputį nykti. Išnykti bent tiek, kad visuomenė jo nebepastebėtų. Ar į preskriptyvistų, ar į valdžios vartosenos pusę kryps standartinės lietuvių kalbos raida? Galutinio atsakymo šiaandien nėra, tačiau kitų šimtmečiais trukusių standartinių kalbų raida primena, kad kalbos standartas linkęs orientuotis į prestižą. Valdžia dėl turimų galių dažniau atrodo esantis prestižinis visuomenės sluoksniu. O kam prestižiški atrodo preskriptyvistai?

Einant dar toliau – pasaulinės valdžios ir pasaulinės kalbos standarto klausimas taip pat kažkur už horizonto. Ar galime ką nors įsivaizduoti pretenduojant į pasaulinę valdžią ir į pasaulinės kalbos standartą? Į tokį klausimą čia nesiimsiu atsakinėti. ■